

УДК 811.161

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.2/09>**Кириленко Н. І.**

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Якименко В. Е.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ 70–80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті ми актуалізували місце сіддесятників та вісімдесятників у системі українського літературного процесу, з'ясували їх неоднозначність, що зумовлює появу нових літературознавчих досліджень на раніше вивченому науковому матеріалі. Дискусійність визначення сіддесятників та вісімдесятників як групи чи напрямку, багатоаспектність творчої діяльності митців створюють передумови для нових спроб різнорівневих досліджень, зокрема в аспекті вивчення творчості окремих особистостей. У своїй статті ми подаємо систему ознак, які об'єднують авторські тексти та виокремлюють їх у системі українського літературного процесу.

Творчість сіддесятників репрезентує новий етап українського літературного процесу, який характеризується синтезом традицій попередніх поколінь і новаторством європейських культурних ідей. Особливості художньої творчості сіддесятників реалізуються на різних рівнях. Зазначені у статті суспільно-історичні умови сформували систему актуальних ознак художніх творів 70-х років, серед яких виокремлено психологічність, іронічність, документальність, фольклорно-міфологічну поетику тощо.

На основі теоретико-методологічного аналізу творчого методу 80-х років у статті визначено особливості диференціації художніх текстів авторів 80-х років на рівні новітніх ідей, поетичних особливостей, часткового заперечення традиційного у творах літератури. Прозові твори 80-х років складають окреме поле художньої дійсності на рівні жанру химерного роману. Основні модулі творчості представників досліджуваного нами періоду свідчать про репрезентацію в літературі якісно нового способу ідейно-естетичного осмислення дійсності.

Ключові слова: літературний процес, стиль, тенденції, напрям, текст.

Постановка проблеми. Літературний процес 70–80-х років ХХ століття характеризується різноманітністю відтворення дійсності. Художні тексти цього періоду поєднують риси неонародництва, модернізму, соціалістичного реалізму та постмодернізму. Письменники стали більше уваги приділяти питанням національного буття. Такий інтерес викликаний соціально-історичними чинниками (переслідування митців, цензурні заборони, диктатура соцреалізму, обмеження тематичного та ідейного діапазону творів). Підкреслимо, що письменництво кожного десятиліття розвивалася під впливом певних історичних факторів (відлига, застій). Поглиблене використання резервів національної культурної традиції, особливостей національного менталітету, орієнтація на створення самобутніх творів про українців – така специфіка художніх творів стала визначальною для збереження української ідентичності в літературі означеного періоду.

Для літературного процесу 1970–1980-х років характерні метафоричність, алегоричність зображення дійсності, заглиблення в психологію головного героя, образно-символічний зміст творів. Фокус уваги зміщується із сюжету на підтекст, у якому зашифровано ключовий проблемно-тематичний блок. Письменники зверталися до інакомовлення, щоб уникнути політичних переслідувань і донести власні думки до народу.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Літературний процес 70–80-х років ХХ століття досліджували провідні літературознавці: Ю. Вівташ, В. Дончик, М. Жулинський, Н. Зборовська, М. Ільницький, Н. Лебединцева, В. Моренець, Л. Тарнашинська, Р. Харчук. Об'єктом дослідження цих учених є: жанрова специфіка та модифікація прози, міфопоетичний і фольклорний контекст творів, їх художньо-виражальні особливості. Проте кожен із дослідників вивчав окремі аспекти творчості сіддесятників і вісімдесятників.

Актуальність нашої розвідки полягає у відсутності в сучасній літературно-критичній думці загальнонаукового аналізу художньо-стильових тенденцій літературного процесу 70–80-х років ХХ століття.

Постановка завдання. Мета статті – простежити художньо-стильові особливості українського літературного процесу 70–80-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Літературний процес ХХ століття характеризується підвищенням рівня взаємозв'язку соціального та естетичного. Неоднозначність суспільно-історичних умов зумовлює складність функціонування художньої творчості на певному етапі. 70-ті роки ХХ століття – це час «застою», який характеризується посиленням цензури, активізацією обмежень свободи письма та вираження думок, які формують відповідний напрямок творчості авторів, тематику та проблеми художнього тексту, існування української літератури в характерних для шістдесятництва ідейно-естетичних умовах

У сучасній літературознавчій науці досі тривають активні дискусії щодо доцільності виокремлення літератури 70-х років як окремого явища. Одні науковці вважають їх послідовниками творчого методу шістдесятництва, називаючи постшістдесятниками, а інші розглядають їх як окрему групу авторів із іншим типом художнього освоєння дійсності, у цьому аспекті функціонує поняття «сімдесятництво». Шанувальники антології І. Андруссяка «Поети витісненого покоління» оперують поняттям «витіснене покоління» [див. 1]. Ураховуючи всі наукові позиції літературознавства щодо визначення покоління письменників 70-х років, вважаємо за доцільне виділити їх як окрему літературну генерацію, яка може орієнтуватися на здобутки своїх попередників (шістдесятників) і водночас виробляти власний ідейно-художній стиль текстів.

У цьому зв'язку актуальним є визначення Ю. Вівташа: «Сімдесятники – усталена умовна назва покоління, яке вступило в життя наприкінці 60-х років ХХ сторіччя, і чие свідоме існування, діяльність, творчість впродовж подальших двадцяти років тривала в період гнилої повзучої стагнації та фальшу – так званого «застою» [2]. Авторів цього періоду не слід зараховувати до постшістдесятників, оскільки вони фактично не були представниками шістдесятників, а формували власний формально-естетичний напрям. Водночас, незважаючи на активну публікацію текстів у 80-х роках, ми не можемо віднести їх до вісімдесятих років, що зумовлено часом написання самих творів (70-ті роки).

В українській літературі творчість сімдесятників репрезентована не так яскраво, як шістдесятники, але вони є важливим етапом літературного процесу, невід'ємною складовою художньо-ідеологічної системи заперечення соціалістичного реалізму. Водночас включення того чи іншого автора до зазначеної групи є не менш дискусійним питанням. Представники сімдесятництва – Г. Чубай, О. Лишега, М. Рябчук (поезія); Ю. Винничук, В. Яворський (проза). До сімдесятників належать і художні тексти поетів київської школи поезії.

Особливості художньої творчості сімдесятників реалізуються на різних рівнях. У цьому аспекті ми погоджуємося з думкою І. Андруссяка, що їхня «творчість безпосередньо кореспондує з панівною європейською поетичною традицією Аполлінера, Еліота, Сен-Джона Перса...» [див.: 1]. Автори творили нову поетику українського письменства, а не копіювали естетизм шістдесятництва (із елементами оптимізму, космізму, національного відродження, сподівань на соціальне реформування).

«На відміну від попередників – «шістдесятників»... «сімдесятників» відзначала тверезість бачення процесів та стоїцизм, самозосередженість – відсутність ілюзій, самозаглиблення, релігійні шукання та такі ж мотиви в творчості, «екзистенціалізм» та тяжіння до найсучасніших художніх форм, відкритість до трагізму» [2].

Тогочасні суспільно-історичні умови спричинили внутрішню еміграцію сімдесятників, їх відсторонення від політичного життя, внаслідок чого спостерігаємо філософське заглиблення у власну свідомість. Водночас дослідники, аналізуючи ці фактори, заперечують необхідність прямого перенесення їх на розвиток літератури. Соціокультурні умови зумовлюють характер тематики художніх творів (тексти на історичну тематику поступово витісняються воєнними), жанрову специфіку (виникнення фольклорно-міфологічного жанрового різновиду), модернізацію жанрово-родового плану (перехід від документалістики до публіцистичних творів). Крім того, художній текст того часу був важливим джерелом аналізу соціальних проблем.

Зазначені риси зумовили відповідний характер літератури 70-х років, зокрема прози: активізація документальних прийомів, посилення іронії як сюжетної складової, психологічність та інтелектуальність оповіді, синтез історії та сучасності на рівні структури твору фольклористичний і міфопоетичний характер традиції. Прикметною рисою прозових текстів є посилення ліризму, зокрема це позначилося на функціонуванні оповіді з різними типами авторської при-

сутності (ліричним, психологічним, іронічним, змішаним) тощо. Ліризм визначив модифікації, наявні в художніх творах, на рівні поглиблення аналітичності, поєднання різних масштабів охоплення об'єктивної та суб'єктивної дійсності, діалектики загального та конкретного, активізації різноманітних стильових напрямів і течій.

Крім того, пріоритетним є заглиблення у свідомість героя, що не заперечує масштабності висвітлення соціальних проблем. Водночас автори-сімдесятники продовжують упровадження психологізму та інтелектуальності, характерних для творів шістдесятників. Серед ключових відмінних ознак прозових текстів також точність зображення, правдоподібність, водночас однобічність, вузькість авторського бачення.

Незважаючи на відрив сімдесятників від попередніх поколінь, використання ними елементів традиції сформувало особливу ідейно-стилістичну систему на рівні художнього тексту. Зокрема, це виявилось на жанровому рівні: актуальними жанрами стали роман у новелах, роман-балада, роман-дилогія з сільського життя. Усі вони є вдалим поєднанням письменниками зразків історії та сучасності.

Досконалість художньої форми творів сімдесятників виявилася й на стильовому рівні, який характеризується глибиною зображення, правдивістю, міфологічністю, індивідуальністю мовного оформлення тощо.

Зважаючи на активізацію елементів документалістики в літературних творах 70-х років, актуалізуються такі документальні жанри, як біографічні романи, белетризовані біографії, романи-есе, романи на воєнну тематику тощо. Документальність у текстах цього періоду сприяла поглибленню точності відображення дійсності, урівноважувала ліризм та іронічність правди, підкреслювала сюжетно-композиційну будову твору.

Отже, складність і суперечливість виділення сімдесятників як окремого покоління породжує неоднозначність у трактуванні їхньої творчості, зокрема, прози. Попри орієнтацію авторів на традицію та індивідуальні художні зразки попередників, їхні твори вирізняються умовами побутування періоду «застою» та відповідним характером сприйняття, переосмислення дійсності. Психологічне й документальне зображення світу поєднуються в художніх текстах сімдесятників і виділяють їх серед авторів другої половини ХХ ст. Незважаючи на виявлені дослідниками окремі зауваження та недоліки, ми вважаємо творчість сімдесятників важливим етапом у розвитку українського літературного процесу та становленні сучасної національної літератури.

Для української літератури другої половини ХХ століття характерна неоднозначність стильового та формозмістового плану художніх текстів. Синтез традицій і новаторства, широта тематики і проблематики, поєднання контрастних мотивів формують нову якість письма.

На відміну від попереднього покоління сімдесятників, автори 80-х років репрезентували свою творчість ширше, що зумовлювалося суспільно-політичними умовами періоду перебудови, послабленням тиску на соціально-культурний фонд української нації.

Інтенсивність соціокультурних змін зумовила активний процес взаємодії української літератури зі світовими традиціями, сучасними тенденціями розвитку європейської літератури. Унаслідок цього творчість 80-х років відрізняє від попередніх поколінь новітні ідеї, поетичні риси, активний пошук нових словоформ, часткове заперечення традиційного (повсякденного) в літературі.

У сучасній літературознавчій науці вісімдесятників визначають як «покоління поетів, прозаїків, критиків, перекладачів, які дебютували у 80-х роках ХХ ст., привнісши в українську літературу якісно нові ознаки» [3]. Активізація літературної творчості у 1980-х роках зумовила поділ сучасними дослідниками вісімдесятників на окремі групи.

«У 1-й половині 80-х рр. на сторінках періодики (зокрема, «Літературної України») точилася жвава й часто безкомпромісна дискусія про дві течії вісімдесятництва: «метафоризм» (В. Герасим'юк, Ю. Буряк, І. Римарук, І. Малкович, Ю. Андрухович та ін.) та «сповідальництво» (П. Гірник, В. Герасим'юк, С. Чернілевський, М. Тимчак та ін.)» [3]. В. Єшкілев класифікував вісімдесятників на традиціоналістів, модерністів і постмодерністів. Інші дослідники зводять типологію до понять перших і молодших вісімдесятників. Неоднозначність систематизації покоління авторів 1980-х зумовлена складністю визначення належності окремих представників до цієї групи чи до пізніх сімдесятих, художньо-стильовими особливостями епохи, широтою інтерпретаційного поля, специфікою творчості письменників, що, відповідно, передбачає орієнтацію на окремі традиційні моделі та їх поєднання з новітніми європейськими традиціями.

Диференційні ознаки творчості вісімдесятників розкриваються на різних рівнях і охоплюють поетичні та прозові тексти. Від постмодерністських авторів їх відрізняє орієнтація на зразки європейської культури. У зв'язку з цим у творчості письменників часто виявляються риси неомодерністського простору.

Нова творча енергія, накопичена письменниками в період «застою», дала поштовх до формування системи нових засобів відображення дійсності, побудови структури художнього тексту і, відповідно, функціонування сюжетно-композиційних зв'язків.

Проза 80-х років набуває нового змісту, на першому плані переважають соціокультурні проблеми, художньо об'єднані традиційно-новаторським осмисленням дійсності. Інтертекстуальність є домінуючим засобом зображення об'єктно-суб'єктного простору. На відміну від нарративного символізму, вона формує не лише естетично привабливу форму тексту, а й наповнює його багатшаровістю художнього зображення.

Криза суспільної свідомості, поезія дисидентів, поступова репрезентація творчості постшістдесятників усебічно представлені у творчості вісімдесятників. Активізація зв'язків із діаспорою, зокрема Нью-Йоркською групою, сформувала нову картину літературного процесу 80-х років. В українському еміграційному середовищі діяльність Нью-Йоркської групи характеризувалася відмовою від традиційних форм поезики, усталеної життєвої філософії, політичних ідей минулих поколінь, простого зображення реалій; уведення складної асоціативності, різних рівнів абстракції, ірраціонального потоку свідомості, зашифрованості образів, мовлення, що відображає внутрішні психологічні імпульси.

У художніх творах автори продовжили ідею відмови від спекуляції соціальною складовою, зокрема її трактування в традиціях соцреалістичної догматики. Пріоритетом є не безпосереднє соціальне становище особистості героя, а модифікація його психологічного стану залежно від умов суспільства.

Особлива увага до формотворчості текстів у вісімдесятих є свідченням домінування естетичного аспекту, побудови мовлення не відповідно до прагматичних уявлень, а індивідуального відчуття автора на рівні психомотивності.

Представники літератури 80-х років активно продовжували художньо осмислювати проблему національної історії: вони виробляли нове розуміння історії як безперервного процесу становлення ментально-психологічної сфери народу. У творах усіх жанрів цього періоду герой прямо чи опосередковано намагається осмислити свою національну та особисту ідентичність. У зв'язку з цим ідея автентичності проявляється не лише на рівні тем і конфліктів, а й художнього мовлення в цілому.

Із другої половини 70-х років химерна проза стає популярним явищем в українському літературному процесі. Орієнтуючись на умовно-алегоричні

концепції, такі твори опосередковано втілюють основні аспекти авторського зображення суспільних реалій крізь призму психологічного зрушення героя. Художні тексти зазначеного жанру репрезентували різні форми психологічного аналізу, розуміння яких ускладнювалося функціонуванням різноманітних архетипів, умовно-символічних прийомів. Когнітивно-емотивний аспект посилює інтелектуальність художньої думки, актуалізує вивчення читачем філософських категорій буття.

Зображення на рівні свідомості авторського «Я», особистості героя у співвідношенні зі світосприйняттям реципієнта призвело до побудови складної системи суб'єкт-об'єктної оповіді, головний акцент якої постійно змінюється та переміщується.

У прозовій творчості вісімдесятників після 1986 року центральною проблемою стали події Чорнобильської трагедії. При цьому вони зображуються не лише на рівні безпосереднього відтворення біологічного, медичного та психологічного впливу на особистість персонажа. Ця подія стала орієнтиром для зрушень в українській національній свідомості в напрямку здобуття незалежності. У зв'язку з цим розуміння Чорнобильської катастрофи набуло більш глобального характеру й відобразилося не лише на рівні колективної свідомості, а й в аспекті психоаналізу особистості як частини системи.

Мистецька діяльність вісімдесятників не обмежувалася суто літературним процесом. У творчості окремих представників простежимо зв'язок елементів літературної преси, кіно, телебачення, суспільних процесів демократизації на культурно-духовному рівні нації. У центрі проблемно-тематичного поля текстів авторів 80-х років було питання відновлення статусу української мови та культури, репрезентація національної пам'яті, вираження екологічних настроїв.

Тому творчість вісімдесятників посідає одне з центральних місць у літературному процесі другої половини ХХ століття. Спираючись на мистецькі здобутки попередників, ключові тенденції часу, домінуючі світові літературні традиції, автори зуміли сформулювати якісно новий спосіб ідейно-естетичного осмислення дійсності, який передбачав інтелектуальну психологію, національне маркування та особистісну орієнтацію крізь призму суспільних умовностей. Прозові твори 80-х років складають окреме поле художньої дійсності на рівні жанру химерного роману. Соціальні явища входять до проблемно-тематичного плану таких творів, але їх актуальність змальовується на прикладі індивідуальної долі героя, його неконкретної особистості.

Ми узагальнили особливості українського літературного процесу 70–80-х років ХХ ст., зокрема виділили основні художньо-стильові тенденції текстів. На основі аналізу ідейно-естетичного плану та форми змістових складових художніх творів означеної доби виокремили пріоритетні закономірності розвитку українського письменства, зокрема заперечення соцреалістичних канонів, психологізму, інтелектуальності та ін.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, література 70–80-х років ХХ століття характеризується заглибленням у національне буття українців, широким використанням фольклору та багатства народної мови, алегоричним зображенням дійсності, увагою до внутріш-

нього стану героя, психологізацією та ліризацією зображуваного, декодуванням провідних тем і проблем у підтекст твору, посиленою увагою до символів, деталей, повноцінне потрактування яких можливе за умови ґрунтовного та глибинного аналізу всіх рівнів твору. Проза та поезія цього періоду розраховані на інтелектуального читача.

Стаття не вичерпує проблеми художньо-стильових тенденцій українського літературного процесу 70–80-х років ХХ століття. До перспективних напрямів наукових розробок належить жанрова парадигма, різноманітність стильових конгломератів, особливості образотворення, поетика мови текстів, вплив письменників цього періоду на розвиток сучасної української літератури.

Список літератури:

1. Андрусак І. Поети «витісненого покоління». Харків : видавництво «Ранок», 2009. 256 с.
2. Вівташ Ю. «Сімдесятники» – «подорожні в ночі» і партизани свободи. *Українська літературна газета*. 25.12.2017. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/simdesyatnyky-podorozhni-v-nochi-i-partyzany-svobody>
3. Енциклопедія сучасної України. Вісімдесятники. URL: <https://esu.com.ua/article-34738>
4. Літературна ситуація 80-х років. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/190/27.pdf>

Kirilenko N. I., Jakimenko V. E. ARTISTIC AND STYLE TENDENCIES OF THE LITERARY PROCESS OF THE 70–80S OF THE 20TH CENTURY

In the article, we updated the place of the seventies and eighties in the system of the Ukrainian literary process, clarified their ambiguity, which causes the emergence of new literary studies based on previously studied scientific material. The controversial definition of the seventies and eighties as a group or direction, the multifaceted creative activity of artists create prerequisites for new attempts at different levels of research, in particular in the aspect of studying the creativity of individual personalities. In our article, we present a system of features that unite the author's texts and distinguish them in the system of the Ukrainian literary process.

The work of the seventies represents a new stage of the Ukrainian literary process, which is characterized by a synthesis of the traditions of previous generations and the innovation of European cultural ideas. The features of the seventies artistic creativity are realized at different levels. The socio-historical conditions specified in the article formed a system of relevant features of artistic works of the 70s, among which psychological, ironic, documentary, folklore poetics, etc. are singled out.

Based on the theoretical and methodological analysis of the creative method of the 1980s, the article identifies the features of the differentiation of the artistic texts of the authors of the 1980s at the level of the latest ideas, poetic features, partial denial of the traditional in works of literature. Prose works of the 80s constitute a separate field of artistic reality at the level of the genre of the whimsical novel. The main modules of creativity of the representatives of the period under study testify to the representation in literature of a qualitatively new way of ideological and aesthetic understanding of reality.

Key words: literary process, style, trends, direction, text.